

О ПОРЕКЛУ ВОЈНЕ ТИТУЛЕ СВЕТОГ ДИМИТРИЈА НА ПРЕСТОНОЈ ИКОНИ ИЗ МАРКОВОГ МОНАСТИРА

У недавно објављеној студији посвећеној најстаријим познатим иконама из Марковог манастира код Скопља покушали смо да оповргнемо претпоставку Петра Миљковић-Пепека по којој су те иконе настале заслугом византијске царице Јелене Драгаш.¹ Угледни скопски историчар уметности главни ослонац за своју хипотезу пронашао је у натпису на штиту насликаном на икони светог Димитрија (сл. 1). Супруга цара Манојла II Палеолога није, међутим, поменута у том натпису. Текст натписа односи се у целини на солунског великомученика: Δ(Η)Μ(Η)ΤΡ(Ι)ΟΣ Ο ΑΠ(Ο)ΚΑΥΧΟΣ Μ(Ε)Γ(Α)Δ(ΟΥ)Ξ ΠΟΛ(Ε)ΩΣ Θ(Ε)ΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ Κ(Α)Ι Π(Ε)Λ(Ο)Π(Ο)Ν(Η)Σ(ΟΥ) [ΚΑΙ] ΠΑΣΗΣ Δ(Υ)ΣΕΩΣ – *Димитрије Апокавх велики дукс града Солуна и Пелопонеза и целог Запада* (сл. 2).²

Исписивање имена светих ратника на деловима њиховог наоружања није ретка појава у византијској уметности. Њено порекло сеже до античких времена. Познато је да су још на мачевима, штитовима и шлемовима римских легионара била урезивана њихова имена,³ а зна се да су и средњовековни војници на исти начин обележавали своју опрему.⁴ Одједи

¹ М. Марковић, *Запажања о најстаријим иконама из Марковог манастира (I). Питање ктиторства царице Јелене Драгаш и натпис на штиту светог Димитрија*, Зограф 37 (2013), 147–167. За поменути претпоставку П. Миљковић-Пепека в. Р. Миљковић-Пепек, *Quelques icônes nouvellement découvertes*, in: *XXe Congrès international des études byzantines (Collège de France – Sorbonne, 19–25 août 2001). Pré-actes. III. Communications libres*, Paris 2001, 349; idem, *An unknown treasury of icons*, Скопје 2001.

² Марковић, *Запажања*, 153 – 160.

³ Cf., на пример, R. MacMullen, *Inscriptions on armor and the supply of arms in the Roman Empire*, *American Journal of Archaeology* 64/1 (1960) 23–40. У погледу натписа на штиту, посебно је занимљив Вегецијев трактат о римској војној вештини, написан крајем IV или почетком V века. Ту се каже да сваки војник на предњој страни штита исписује своје име, као и назив кохорте или центурије којој припада, в. *Vegetius: Epitome of Military Science*, ed. N. P. Milner, Liverpool 1996², 50.

⁴ Cf., на пример, R. Wegeli, *Inchriften auf mittelalterlichen Schwertklingen*, *Zeitschrift für historische Waffenkunde* III (Dresden 1904) 177–183, 218–225, 261–268, 290–300; J. Worley, T. G. Wagner, *How to make sword talk. An interdisciplinary approach to under-*

Сл. 1. Свети Димитрије, икона из Марковог манастира, 1365–1377. Музеј Македоније, Скопље (према Miljković-Pepек, *An unknown treasury*)

Fig. 1. Saint Demetrios, icon from the Monastery of King Marko, 1365–1377. Museum of Macedonia, Skopje (after Miljković-Pepек, *An unknown treasury*)

такве праксе у иконографији могли су се видети у српским земљама и пре настанка поменутих икона из Марковог манастира (нпр. у Леснову

standing medieval swords and their inscriptions, *Waffen- und Kostümkunde* 55/2 (2013) 118 sq. V. и P. L. Grotowski, *Arms and armour of the warrior saints: Tradition and innovation in Byzantine iconography (843–1261)*, Leiden – Boston 2010, 237, 241–243, 350, 356.

и Псачи).⁵ Неуобичајени епитет додељен светом Димитрију на једној од тих икона упућује, међутим, на закључак да ту није реч о једноставном понављању традиционалног иконографског мотива. У време сликања пет престоних икона рађених за иконостас угледног манастира код Скопља (1365–1377), византијски „Запад“ који се помиње у наведеном натпису на штиту био је сведен на Солун с најближом околином, део Пелопонеза (Морејску деспотовину) и Тракију. Све те области налазиле су се још од средине XIV века пред непосредном опасношћу од турске најезде па се сме помишљати да су управо такве околности подстакле аутора натписа да призове заштиту и помоћ славног светог ратника ословљавајући га на сасвим особен начин, високом војном титулом са широком територијалном надлежношћу. Можда је при томе имао на уму и државу Мрњавчевића, ктитора манастира коме су поменуте иконе биле намењене. Области те државе, коју су такође угрожавале Османлије, све до Милутинових и Душанових освајања улазиле су у састав западних земаља царства Ромеја.⁶

Да би се поузданије протумачио цитирани натпис на икони из Марковог манастира чини се да је корисно детаљно размотрити питање порекла необичне титуле светог Димитрија садржане у њему.⁷ Она није постојала у војној хијерархији Византије, нити се сусреће у натписима уз средњовековне представе светих ратника, али је сачувано више извора који помињу високе војне заповеднике чија су се овлашћења односила на Солун и „део Запад“. Најстарији нама познати примери потичу из друге половине X века, из епохе у којој су спроведене значајне војне реформе у царству Ромеја. Реч је углавном о врховним командантима армије западног дела царства, које наративни извори понекад називају *дуксевима*, *великим дуксевима*, *катепанима* или *архонтима*, иако је службени назив њихове функције био *доместик схола Запада*.⁸ Тако Теофанов Настављач помиње Маријана Аргира, истакнутог војсковођу из времена Романа II (959–963), као *моностратега Македоније и катепана Запада*.⁹ Славни Нићифор Уран, који је крајем X века, у време војних операција цара Василија II про-

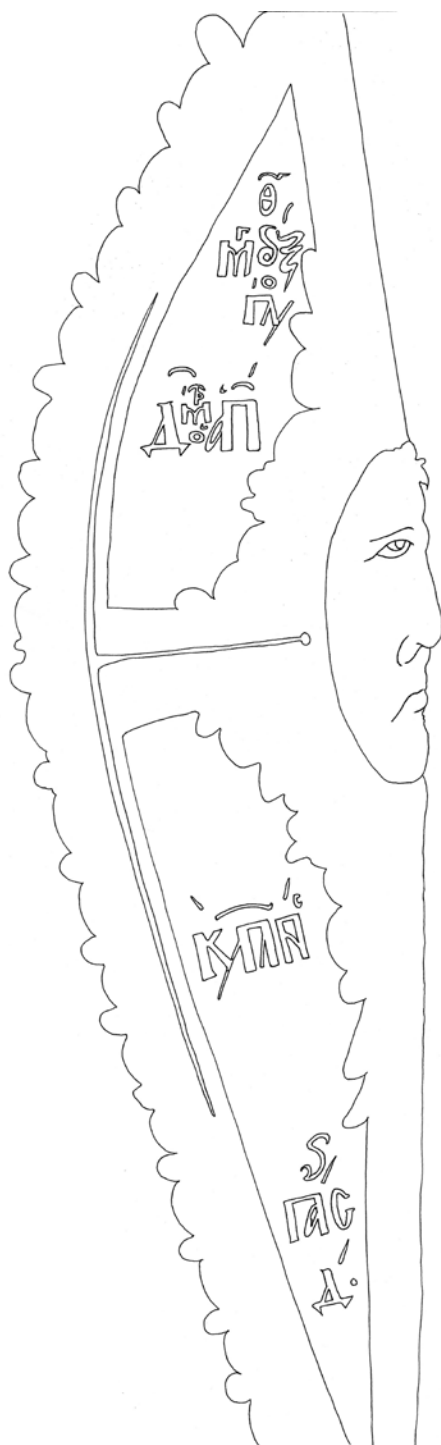
⁵ В. Ј. Ђурић, *Име Меркурије из Псаче*, ЗЛУМС 7 (1971) 231–234.

⁶ Cf. Марковић, *Запажања*, 161–162.

⁷ За сажето изложене резултате разматрања које следи у наставку овог текста v. Марковић, *Запажања*, 162.

⁸ Cf., нпр., Н. Glykatzī-Ahrweiler, *Recherches sur l'administration de l'Empire byzantin aux IX–XIème siècles*, Bulletin de Correspondance Hellénique 84 (1960) 57–58, 65; R. Guiland, *Recherches sur les institutions byzantine*, I, Berlin–Amsterdam 1967, 392, 430; *Actes d'Iviron II*, ed. J. Lefort et al., Paris 1990, 103 (nr. 35:36). О звањима *доместик схола Истока* и *доместик схола Запада* v. Guillard, *Recherches I*, 405–468; A. Kazhdan, *Domestikos ton scholon*, in: ODB 1, 647–648; Б. Крсмановић, *Потенцијал функције доместика схола (VIII–X век)*, ЗРВИ 43 (2006) 393–426; eadem, *The Byzantine province in change (on the threshold between the 10th and the 11th century)*, Belgrade/Athens 2008, 14–15 et passim.

⁹ О Маријану Аргире v. Krsmanović, *Byzantine province*, 28–29 (са изворима и литературом); eadem, *Војна реформа у теми Македонија*, Ниш и Византија 11 (2013) 90, 92. О употреби термина *катепан* као синонима за титулу *дукса* v. Н. Ahrweiler, *La géographie historique de l'empire byzantin et le problème Orient-Occident*, in: *Popoli e paesi nella cultura altomedievale I*, Spoleto 1983, 52–67; С. Рајковић, *Породица Врјијенија у XI и XII веку*, Београд 2003, 53–54, н. 169 (с литературом).

Сл. 2. Штит светог Димитрија,
с натписом Δ(Η)Μ(Η)ΤΡ(Ι)ΟΣ
Ο ΑΠ(Ο)ΚΑΥΧΟΣ Μ(Ε)-
Γ(Α)Δ(ΟΥ)Ξ ΠΟΛ(Ε)ΩΣ
Θ(Ε)ΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ Κ(Α)Ι
Π(Ε)Δ(Ο)Π(Ο)Ν(Η)Σ(ΟΥ)
[ΚΑΙ] ΠΑΣΗΣ Δ(Υ)ΣΕΩΣ
(цртеж Маријана Марковић)

Fig. 2. Shield of saint Demetrius,
with the inscription Δ(Η)Μ(Η)-
ΤΡ(Ι)ΟΣ Ο ΑΠ(Ο)ΚΑΥΧΟΣ
Μ(Ε)Γ(Α)Δ(ΟΥ)Ξ ΠΟΛ(Ε)ΩΣ
Θ(Ε)ΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ Κ(Α)Ι
Π(Ε)Δ(Ο)Π(Ο)Ν(Η)Σ(ΟΥ)
[ΚΑΙ] ΠΑΣΗΣ Δ(Υ)ΣΕΩΣ
(drawing Marijana Marković)

тив Самуила, истовремено имао функцију *дукса Солуна* и *доместика схола*, у наративним изворима називан је *архонтом целог Запада*.¹⁰ Око две деценије касније у истом сукобу целу византијску западну армију, то јест тагме *схола Запада* и Солунске теме, предводио је Константин Диоген, војник од каријере, који је у два наврата обављао функцију *дукса Солуна*.¹¹ Солунски дука имао је, изгледа, широка војна овлашћења и у време побуне Петра Дељана (1040/1041). Судаћи по наводима јерменског историчара Аристака Ластивертција, цар Михаило IV том приликом је за војног заповедника солунске области изабрао свог сродника Константина Пафлагона, некадашњег *доместика схола Истока*, дајући му, уз то, титулу магистра и управу над „Бугарском и западним земљама“.¹² Већ поменути Нићифор Вријеније учествовао је у судбоносној бици код Манцикерта 1071. године као командант свих трупа западног дела царства. У то време он је, такође с титулом магистра, обављао дужност *доместика схола Запада*, али је у неслужбеним изворима називан *дуксом целог Запада*.¹³ Нешто раније је и Јован Комнин, брат цара Исака I, још један *доместик схола Запада*, називан на сличан начин, уз додаток епитета *велики* – *μεγας δοϋξ πάσης Δύσεως*.¹⁴

Од времена владавине Алексија I Комнина главнокомандујући официр царске војске најчешће се назива *великим доместиком*, док се термин *дукс* са значењем највишег армијског заповедника више не појављује у изворима.¹⁵ Истина, од последњих деценија XI столећа до доласка на власт династије Палеолога функција *дукса* у државној администрацији и даље је била веома важна – он је достојанственик који спроводи и војну и цивилну власт на подручју једне теме – али му не припада значајнија улога у командној структури царске војске, измењеној након тешких пораза и великих територијалних губитака у Малој Азији и јужној Италији 1071. године.¹⁶ У епохи Комнина уведена је, међутим, титула *μεγας δοϋξ*, која је

¹⁰ О Урану v. Kršmanović, *Byzantine province*, 52–55, 148, 153–156.

¹¹ О Константину Диогену v. Н.-J. Kühn, *Die byzantinische Armee im 10. und 11. Jahrhundert*, Wien 1991, 211–212, 229, 234–235; А. С. Мохов, *K cursus honorum Константина Диогена*, in: *Античная древность и средние века*, вып. 27: *Византия и средневековый Крым*, Симферополь 1995, 32–37; Kršmanović, *Byzantine province*, 148, 155–156, 162, 199.

¹² К. Н. Юзбашян, «Варяги» и «прония» в сочинении Аристака Ластивертци, ВВ 16 (1959) 21–24; *Повествование вардана Аристака Ластивертци*, ed. К. Н. Юзбашян, Москва 1968, 74; Kühn, *op. cit.*, 212; Мохов, *op. cit.*, 34, 36, п. 30, 37, п. 48.

¹³ О Нићифору Вријенију, који је 1073. или 1074. године, у време устанка Ђорђа Војтеха, постављен за „дуку целе земље Бугара“, v. Рајковић, *Породица Вријенија*, 51–62 et passim.

¹⁴ Cf. Guillard, *Recherches* I, 381, 387, 392, 393, 406; Kršmanović, *Byzantine province*, 36, 52. За неке примере на печатима v., нпр., *Catalogue of Byzantine seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, ed. J. Nesbitt, N. Oikonomides, vol. I, Washington 1991, 6–7 (nr. 1.13), 10–11 (nrs. 1.20, 1.21); vol. III (1996), 175–176 (nr. 99.8).

¹⁵ Cf. Д. Ангелов, *К вопросу о правителях фем в Эпирском деспотате и Никейской империи*, *Byzantinoslavica* 12 (1951) 64–65; А. Hohlweg, *Beiträge zur Verwaltungsgeschichte des Oströmischen Reiches unter den Komnenen*, München 1965, 122.

¹⁶ Титула *дукса* имала је највећи значај у временима пре увођења тематског уређења, као и у раздобљу између последње трећине X и краја XII века. О развоју

све до пропасти Византије била везана за положај врховног команданта царске флоте.¹⁷ Велики дукс је, уз то, истовремено вршио војну власт у теми Хелада–Пелопонез.¹⁸ У контексту истраживања војне титуле светог Димитрија на икони из Марковог манастира важан је и податак да су поједини цареви повремено поверавали великом дуксу команду у великим војним подухватима извођеним на Западу. За највећу победу византијске војске у доба Манојла Комнина заслужан је управо један носилац те титуле – Андроник Кондостефан, врховни заповедник царских трупа у походу на Угарску 1167. године.¹⁹ Таква ванредна именована, функције и овлашћења ипак нису, као у епохи династије Македонаца, доносили команданту одговарајућу титулу привременог карактера, проширену назнаком о територијама на које се операција односила или о административним окрузима у којима је ангажована војска била регрутована.²⁰

У време постојања Никејског царства и Епирске деспотовине компетенције управника теме све се више своде на цивилне послове, а ретка значајна учешћа дукса у војним походима објашњавају се посебним способностима појединих достојанственика, а не њиховим службеним положајем.²¹ Леп пример забележен је приликом похода на Солун који је 1341. године предузео Јован III Ватац. Војску Никејске државе тада је, поред цара, предводио велики доместик Андроник Комнин Палеолог, а међу високим официрима налазио се и дукс Тракесиона Манојло Кондофр

титуле и променама које је она трпела у разним епохама византијске историје v. L. Brehier, *Les institutions de l'empire byzantin*, Paris 1970², 89, 95–120 etc; Ангелов, *К вопросу*, 58 sq, 64–65; Glykatzzi-Ahrweiler, *Recherches*, 52–64; H. Ahrweiler, *Byzance et la Mer*, Paris 1966, 272–279; Guillard, *Recherches* I, 392, 542; J.-C. Cheynet, *Du stratège de thème au duc: chronologie de l'évolution au cours du XIe siècle*, Travaux et mémoires 9 (1985) 181–194; Љ. Максимовић, *Византијска провинцијска управа у доба Палеолога*, Београд 1972, 65–70; A. Kazhdan, *Doux*, in: ODB 1, 659; Kühn, *Die byzantinische Armee*, 158–170; Рајковић, *Породица Врјуенија*, 53–54, n. 169; Kršmanović, *The Byzantine province*, 77–82, 177–180, et passim.

¹⁷ О титули великог дукса v. Brehier, *Les institutions*, 119, 338–339; Hohlweg, *Beiträge*, 146–159; Ahrweiler, *Byzance et la Mer*, 208 sqq, 270 sqq; Guillard, *Recherches* I, 542–562; J. Herrin, *Realities of Byzantine provincial government: Hellas and Peloponnesos, 1180–1205*, DOP 29 (1975) 257, 276–281; N. Oikonomides, *L'évolution de l'organisation administrative de l'Empire byzantin au XIe siècle (1025–1118)*, Travaux et mémoires 6 (1976) 147; Kazhdan, *Megas doux*, in: ODB 2, 1330.

¹⁸ Поменути тема постојала је до стварања крсташких држава у Хелади и на Пелопонезу 1205. године. Cf. A. Bon, *Le Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204*, Paris 1951, 113–118, 186–207; Guillard, *Recherches* I, 388, 500–501, 515, 543–544, 529, 544, 546–547; Cheynet, *Du stratège de thème au duc*, 192; Kühn, *Die byzantinische Armee*, 240–241.

¹⁹ О том походу, који се завршио византијском победом у бици код Земуна, v. J. W. Birkenmeier, *The development of the Komnenian army, 1081–1180*, Leiden 2002, 52, 119–125, 127, 138.

²⁰ О ванредним командним дужностима наведеног карактера v. Glykatzzi-Ahrweiler, *Recherches*, 31, 56; Guillard, *Recherches*, I, 381 sqq; Кршмановић, *О проблему акумулативне војне власти стратега, моностратега и стратега аутократора*, ЗРВИ 44 (2007) 87–111; eadem, *Byzantine province*, 9–17 et passim.

²¹ Ангелов, *К вопросу*, 64–65.

као заповедник ангажованих снага морнарице.²² После коначног рушења Солунске државе Анђела 1246. године Ватац је, што је такође за нас занимљиво, поменутог *великог доместика* поставио за врховног команданта одбране Солуна, Мелника, Сера и околних крајева,²³ а десет година касније сличну функцију имао је Михаило Лаксарис, близак сродник цара Теодора II, постављен да штити „Солун и области на Западу“.²⁴ Нема података о томе да ли су поменуте функције подразумевале и неку посебну, макар привремену титулу.²⁵ Михаило Главас Тарханиот – најистакнутији војсковођа у служби Андроника II Палеолога – који се крајем XIII века такође нашао на сличној функцији обласног управника у Солуну, био је, према наводима Теодора Метохита, у том својству називан *врховним хегемоном и стратегом западне војске, градова и области*.²⁶ Тачан службени назив његовог достојанства није познат. Зна се, међутим, да је Тарханиот носио титулу *великог коноставла* када је, 1297. године, од цара добио задужење да спречи нападе краља Милутина на територије царства и да је убрзо након тога уздигнут у ранг *протостратора*.²⁷ Вероватно није носио и титулу *дукса*, јер се у доба Палеолога управник провинције најчешће назива *кефалијом*, при чему је та функција, зависно од величине административног округа на коју се односила, могла имати локални или општи карактер.²⁸ Од тзв. *опитих кефалија* нама су, разуме се, најзанимљивији гувернери солунске области, за које се у појединим изворима користи и термин *епитрон*, неслужбено употребљаван за намесника провинције још у XII столећу.²⁹ *Кефалије* су, додуше, у војној организацији државе

²² George Akropolites. *The History*, ed. R. Makrides, Oxford 2007, 206, 215.

²³ George Akropolites. *The History*, 241–243.

²⁴ *Ibid.*, 319.

²⁵ О великом доместику Андронику Комнину Палеологу и Михаилу Ласкарису, који је у време Манојла VIII Палеолога (1259) био постављен на положај *великог дукса*, v. Guiland, *Recherches I*, 409, 548; J.-C. Cheynet, J.-F. Vannier, *Études prosopographiques*, Paris 1986, 176–178, nr. 32; R. Macrides, in: *George Akropolites. The History*, 239–240, 242–244, 264, 284, 320, 353; PLP no. 14554.

²⁶ L. Mavromatis, *La fondation de l'empire serbe: le Kralj Milutin*, Thessalonikē 1978, 97; *Византијски извори за историју народа Југославије VI*, ed. Ф. Баришић, Б. Ферјанчић, Београд 1986, 96 (превод: И. Ђурић).

²⁷ О Михаилу Главасу Тарханиоту v. Г. I. Θεοχαρίδης, *Μιχαήλ Δούκας Γλαβίας Ταρχανειώτης*, *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 7 (1957) 183–206; С. Mango, *The monument and its history*, in: H. Belting, С. Mango, D. Mouriki, *The mosaics and frescoes of St. Mary Pammakaristos (Fethiye Camii) at Istanbul*, Washington 1978, 11–23; *Византијски извори за историју народа Југославије VI*, Ф. Баришић, Б. Ферјанчић, Београд 1986, 32–33, n. 66 (Ј. Максимовић), 96, n. 37; PLP no. 27504; I. G. Leontiades, *Die Tarchaneiotai: eine prosopographisch-sigillographische Studie*, *Θεσσαλονίκη* 1998, 69–72 (no. 32); A. Effenberger, *Zur Restaurierungstätigkeit des Michael Dukas Glabas Tarchaneiotas im Pammakaristoskloster und zur Erbauungszeit des Parekklesions*, *Зограф* 31 (2006–2007) 79–92.

²⁸ Cf. Максимовић, *Византијска провинцијска управа*, 65–100 (са запажањем да достојанство *дуке* потпуно нестаје са историјске позорнице у току прве половине XIV века).

²⁹ О термину *епитрон* у државној администрацији Византије v. Ангелов, *К вопросу*, 58–59; Максимовић, *op. cit.*, 29–30, 64; idem, *Генеа и карактер апанажа у*

Палеолога обављале само позадинске и интендантске послове,³⁰ али неки од солунских *епископа* заслужују да овде буду поменути како због начина на које је њихово достојанство навођено у изворима тако и због титула војног карактера што су их поједини од њих носили. То су деспот Константин Палеолог и *паниперсеваст* Јован Палеолог, који су управљали солунском облашћу као *епископи Солуна и других западних градова, протостратор* Теодор Синадин, *епископ Солуна и околних градова све до реке Струме*, и, посебно, Сиргијан Палеолог Филантропин, који се у изворима назива *епископом Солуна, стратегом Запада или кефалијом градова Запада и њихових земаља*.³¹ Тог угледног војсковођу цар Андроник III поставио је за солунског намесника 1328. године, а нешто раније Андроник II поверио му је звање *великог дукса*.³² И већина достојанственика који су управљали солунском облашћу у време када су могле настати најстарије познате иконе из Марковог манастира носила је високе титуле повезане с војним дужностима. Алексије Ласкарис Метохит био је *протосеваст* и *велики доместик*, Георгије Синадин Астра *велики стратопедарх*, Димитрије Факрас *велики примикир*, Димитрије Палеолог *велики доместик*, а његов син Јован *протостратор*.³³ Нажалост, нису познати извори који би нам

Византији, ЗРВИ 14/15 (1973) 127–129.

³⁰ Максимовић, *Византијска провинцијска управа*, 88–90.

³¹ Максимовић, *op. cit.*, 58, 76, 85; *idem*, *Генеа*, 127. О наведеним *епископима* солунске области v. и PLP nos. 21479, 21499, 27120, 27167.

³² Сиргијан је именован за *великог дукса* 1321. године, али је крајем 1322, у време грађанског рата у Византији, био утамничен. Ослобођен је тек после доласка на власт Андроника III, маја 1328. Cf. S. Binon, *A propos d'un prostagma inédit d'Andronic III Paléologue*, BZ 38/2 (1938) 377–387; Guiland, *Recherches* I, 247–249, 550; *Византијски извори* VI, 192–193, 341 (С. Ћирковић); PLP no. 27167.

³³ Алексије Метохит је био намесник Солуна после краха зилотске владавине (око 1349/1350), а Георгије Астра обављао је кратко ту дужност (1365) након смрти царице Ане Савојске, која је држала други град царства између 1351. и 1365. године. Алексије Метохит затим поново управља Солуном до одласка на Свету гору (пре јуна 1369), да би најзад цела солунска област била додељена као апанажа Манојлу Палеологу, сину цара Јована V, у рано лето 1369. Он ју је, међутим, држао свега десетак година, најпре као деспот (1369–1372/1373), а касније као цар, то јест очев савладар (1382–1387). Између 1372/1373. и 1382. дужност намесника солунске области обављали су *велики примикир* Димитрије Факрас, *велики доместик* Димитрије Палеолог, његов син *протостратор* Јован и, врло кратко, деспот Теодор Палеолог, млађи син Јована V. Од пролећа 1387. до јуна 1403. Солун се први пут налазио под османлијском управом. После поновног успостављања византијске власти као апанажу га држи бивши цар Јован VII (1403/1404–1408), синовац цара Манојла, а од септембра 1408. Манојлов трећи син деспот Андроник. Септембра 1423. предат је Венецији, а марта 1430. заузимају га поново Турци и држе све до 1912. године. За наведене податке из историје солунске области у време када су могле настати најстарије иконе из Марковог манастира v. Б. Ферјанчић, *Деспоти у Византији*, Београд 1960; G. T. Dennis, *The reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica, 1382–1387*, Roma 1960, 3, *passim*; Максимовић, *Генеа*, 129–130, n. 127; PLP nos. 1598, 17977, 21427, 21455, 21462, 21480, 21484, 29576; Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, Београд 1993, 195–196, 213–214, 236, 333–335, 344, 371, 375, 423–425, 429–431, 443; Љ. Максимовић, *Византија и Турци од Маричке до Косовске битке*, Глас САНУ 378 (1996) 33–48; С. Мешановић, *Јован VII Палеолог*, Београд 1996, 108–125; J. W. Barker, *Late Byzantine Thessalonike. A second city's challenges*

пренели макар неслужбени назив њихове функције у другом граду царства,³⁴ али ако се има у виду оно што је претходно речено, ни тај назив ни титулатура осталих поменутих достојанственика из позновизантијске епохе нису могли имати суштинску сличност с титулом која је додељена светом Димитрију на икони из Марковог манастира. Личност која је формулисала ту титулу очито се угледала на славније епохе у историји Византије, то јест на она времена у којима је њена војска била непобедива, а војсковође победоносне. Такав избор имао је јасну симболику. Нажалост, надања поменуте личности, као и наде свих хришћана на византијском “Западу”, показала су се узалудним. Поједине делове Тракије Турци су трајно преузели већ 1361. године, а најкасније почетком 1377. ушли су у Адријанопољ (Једрене), који ће одмах затим постати нова отоманска престоница.³⁵ Десенију касније, 1387. године, и Солун је први пут дошао под турску власт. Дефинитивно је изгубљен марта 1430.³⁶ Грчка деспотовина на Пелопонезу, с престоницом Мистром, остала је додуше слободна дуже и од Цариграда, али је 30. маја 1460. и њој дошао крај.³⁷ Државу Мрњавчевића Османлије су преузеле после погибије краља Марка у бици на Ровинама 17. маја 1395.³⁸

---

and responses, DOP 57 (2003) 5–33.

³⁴ Нешто више података постоји о титулатури поменутих припадника чланова династије Палеолог у време када су област Солуна држали као апанажу. Према једној хрисовуљи цара Јована V, издатој крајем 1371. године, његов син Манојло постао је доживотни управник „градова Македоније и Тесалије“, то јест „Солуна и Македоније“ (Dennis, *The reign*, 27, 33, 46; *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565–1453*, t. 5, ed. F. Dölger, P. Wirth, München 1965, 60, nr. 3130). Историчар Дука наводи да је сам Манојло почетком XV века, као цар, доделио Солун у апанажу свом синовцу Јовану и том приликом га прогласио за „цара целе Тесалије“, што се такође односило на солунску област, а не на праву Тесалију, v. *Ducas. Istoria turco-bizantină (1341–1462)*, ed. V. Grecu, București 1958, 113; Б. Ферјанчић, *Савладарство у доба Палеолога*, ЗРВИ 24–25 (1986) 365, 368; Мешановић, *Јован VII*, 111. О Солуну као „граду Тесалаца“ у делима учених византијских писаца v. *Византијски извори VI*, 47, n. 93 (Ј. Максимовић).

³⁵ Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1969², 498; ODB I, 23, 620.

³⁶ Cf. nap. 33.

³⁷ Острогорски, *op. cit.*, 512, 525; ODB III, 1410.

³⁸ *Историја српског народа*, II, ed. J. Калић, Београд 1981, 54–55 (С. Ћирковић).

Miodrag Marković
THE ORIGIN OF THE UNUSUAL TITLE OF ST DEMETRIOS WRITTEN ON AN
ICON FROM THE MONASTERY OF KING MARKO

The paper deals with the origin of the unusual title of St Demetrios, written on the icon of this warrior saint, once kept in the treasury of the Monastery of King Marko (“Demetrios *Apokauchos*, the *Megas Doux* of the City of Thessalonike and the Peloponnesus, and the entire West”). The cited title neither existed in the military hierarchy of the Byzantine Empire, nor can it be found in medieval inscriptions that accompany images of holy warriors. However, several written sources mentioning the *doukes* or *megas doukes* whose authority covered Thessalonike and “the entire West” have survived. The earliest and the most similar examples date back to the second half of tenth and the first two-thirds of the eleventh century, i.e. from the period when the command over the western and eastern parts of the imperial army was divided. The person who formulated the title of Thessalonike’s holy patron in the icon from the Monastery of King Marko obviously followed the models set in the glorious epochs in the history of Byzantium and its army, and not in the time of the Palaiologoi, when the icon was painted (1365–1377). By all accounts, such a choice had a clear symbolic meaning.